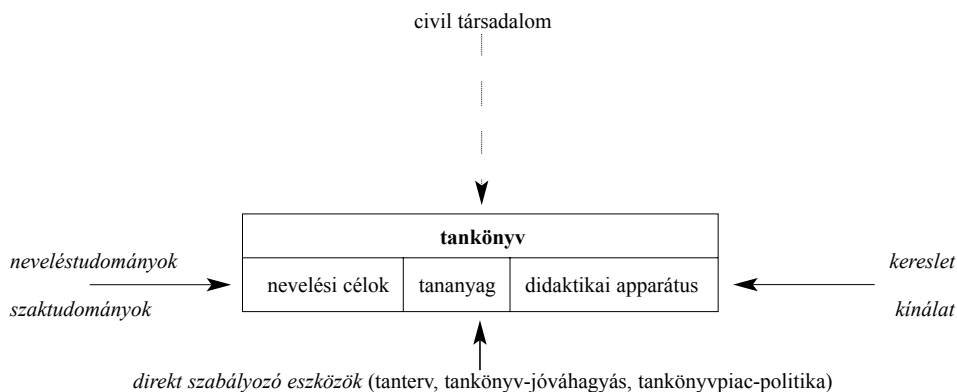

A történelemtankönyvekre ható tényezők történeti változásai

A tankönyvekben realizálódó célokra, tanítási tartalmakra, a könyvek didaktikai apparátusára koronként változó tényezők hatottak és hatnak. Ezek: egyrészt az iskolafenntartók, az állam, a civil társadalom politikai igényei; másrészt a szaktudományok és a neveléstudományok; harmadrészt a piaci kereslet és kínálat. E tényezők egymást erősítő vagy éppen egymás ellenében ható komplex kapcsolatrendszerében ilyen vagy olyan rendet a direkt szabályozó eszközök teremtenek. A tankönyvekre determinálónan ható tényezőket a következő modell ábrázolja.

1. ábra

A jelen tanulmány a modellből egyetlen szempontot: a tankönyvjóváhagyást emeli ki. Ebből az aspektusból tárgyalja a modell többi elemének mozgását. Mindezt a magyarországi történelemtankönyvek jóváhagyási menetének történeti vázlatát bemutató esettanulmány keretében.

Rendszeres iskolai történelemtanítás Magyarországon a 17. századtól folyik. Tanításának alapeszköze mindmáig a tankönyv. A tankönyvkiadás történetét a tankönyv-jóváhagyás története kíséri. (1) Vegyük szemügyre, hogyan!

1650–1777

A történelem önálló tantárgyként Magyarországon először néhány protestáns iskolában jelent meg. (2) Comenius 1650–54 között, sárospataki működése idején panszofisztikus tantervében már jelentős szerepet szánt az „érzékeket gyönyörködtető”, a „képzetet izgató”, a „műveltséget ékesítő”, a „nyelvet gazdagító”, az „okosságot fejlesztő” történelemnek. Az a tankönyv, amelyet elsőként a lutheránus és kálvinista iskolákban egyaránt használtak, a vesztfáliai Schleidenből származó *Sleidanus* „Négy Monarchia” című munkája volt. Ezen a könyvön nevelődött másfél évszázad protestáns ifjú-

sága. A „Négy Monarchia” Európa-szerte elterjedt. 1577. évi latin nyelvű kiadásától a 18. század elejéig több mint 80 kiadást ért meg. 1557-ben lefordították németre, 1558-ban franciára, 1563-ban angolra. Népszerűségét mutatja, hogy a történelem tantárgyat sok helyen „sleidan”-nak nevezték.

Mivel a protestáns iskolák Magyarországon nagyfokú autonómiával rendelkeztek, a tanítandó tankönyvet akkor is, később is a nevelőtestület maga választotta meg. Erről viták is folytak. A legnagyobb kálvinista intézményben – Debrecenben – például a 18. század közepén többen az akkor már elavultnak tartott „Négy Monarchia”-t újabb tankönyvvel javasolták felcserélni. (Elsőre sikertelenül.)

Teljesen más volt a helyzet a katolikus iskolákban. Itt mindig csak az illetékes egyházi főhatóság által jóváhagyott tankönyvet lehetett használni. Már a reformáció elterjedésének kezdetén kiátkozással fenyegették meg azt, aki protestáns „rákfenét” terjesztő tankönyvet visz vagy enged be az iskolába. A történelem tanítását 1735-ben az osztrák-magyar jezsuita rendtartomány számára kidolgozott tanulmányi szabályzat tette kötelezővé a jezsuita gimnáziumokban. A jezsuiták példáját a század közepétől a másik nagy tanítórend: a piaristák is követték. A katolikus tantervhez a nagyszombati egyetem nyomdájában 6 kötetből álló központi történelemtankönyv sorozat készült. Ezt kellett használni mindegyik katolikus gimnáziumban. Ily módon jelent meg Magyarországon a

*A Ratio Educationis
a tankönyv-engedélyezés
ügyét is szabályozta.
Megkövetelte,
hogy a tankönyvek
a Ratio-ban rögzített
állami tanterv alapján
készüljenek,
és a kéziratokat az
Egyetem Királyi
Igazgatótanácsához
nyújtsák be
jóváhagyásra.*

középiskolák többségére kiterjedő egységes központi (egyházi) tanterv- és tankönyv-jóváhagyási eljárás.

A katolikus és a protestáns tankönyvek részben tartalmukban, de még inkább nevelési felfogásukban különböztek egymástól. A jóváhagyás akkor még döntően e különbség biztosítását, azaz sajátos nevelési hatások érvényesítését célozta. A jóváhagyás az iskolafenntartó joga volt.

1777–1848

A gazdaság és társadalom meggyorsult fejlődésének következtében a 18–19. században felértékelődött az iskolai műveltség szerepe, kiszélesedett az iskolahálózat. Ez együtt járt az állami beavatkozási törekvések erősödésével. A Habsburg-állam igyekezett felhasználni a spontán folyamatok eredményeit, megpróbálta azokat saját céljainak szolgálatába állítani. Egy 1715-ben kiadott törvény az iskolázás feletti felügyeletet uralkodói felségjoggá nyilvánította. E jogát a király a tankönyvek vonatkozásában az általa kinevezett cenzorok útján először maga gyakorolta, majd (1745-től) *Mária Terézia* királynő a magyarországi Helytartótanács kötelességévé tette. A Helytartótanács keretében állami cenzúrahivatal felállítására adott utasítást. A Ratio Educationis a tankönyv-engedélyezés ügyét is szabályozta. Megkövetelte, hogy a tankönyvek a Ratio-ban rögzített állami tanterv alapján készüljenek, és a kéziratokat az Egyetem Királyi Igazgatótanácsához nyújtsák be jóváhagyásra.

Az állami intervenció elsődleges célja továbbra is nevelési jellegű volt. A Ratio szavaival: ha „a közügyek kedvező alakulása mindig az Isten őszinte tiszteletéből, a vallásos hit szilárdságából, az uralkodó iránti hűségéből, a haza és a polgártársak szeretetéből mint megannyi forrásból származik, akkor valóban könnyen megérthető: komolyan tördölni kell azzal, hogy kellő időben elvessek a gyermekek bontakozó lelkébe e tulajdonságok magvait...” (3) Ezért a Ratio elsősorban a hazai történelem tanítását írta elő a következő érveléssel: „Vajon olyan szegény-e a hazai történelem, hogy nélkülözheti azokat

a példákat, amelyek az uralkodó iránti hűség megtartására, a haza szeretetére, s más, a jó állampolgárhoz és jó alattvalóhoz illő erényekre lelkesítik az ifjakat?” (4)

Ugyanakkor a nevelési célzatú történelemtankönyvek ebben az időszakban már céltudatosan használt didaktikai eszközökké váltak: a tankönyvekben nyújtott jó és elriasztó példákkal akarták a tanulók attitűdjeit formálni. A tankönyvekre jól érzékelhető hatást gyakorolt a 18. század végére kibontakozott oktatáselmélet is. Erre utalnak a Ratio metodikai jellegű kitételei. Például az alábbi: „Ki remélhet eredményt, ha az emlékezetet a császárok, királyok és vezérek névjegyzéke tölti be? A fejlődésben levő gyermek számára inkább ártalmas ez az eljárás, mint hasznos...” (5)

A továbbra is elsődleges nevelési szempontok mellett a tankönyvek jóváhagyásában ekkor tehát már a didaktikai megfelelőség megítélése is fontos szerepet kapott.

A tartalmi és pedagógiai megfelelőséget a Ratio a tankönyvkiadás állami monopóliumával is garantálni akarta. Tankönyvet csak az Egyetemi Nyomda adhatott ki.

A szigorú tankönyvkiadási rendelkezésekben azonban csakhamar rést ütött a protestáns ellenállás. Az 1790-ben életbe lépett autonómiatörvény biztosította a protestánsok tanügyi önállóságát. Ettől kezdve tankönyveiket „saját felekezeti külön könyvvizsgálók felügyelete alatt” szabadon nyomtathatták ki.

Az állami jóváhagyási rendszer tehát nem szűnt meg, csak a protestánsokra nem vonatkozott. A 19. században ez az engedmény nagyon hasznosnak bizonyult. A szaktudományok és a pedagógia gyors előrehaladásából származó eredmények a „versenyhelyzetben” könnyebben kerülhettek be az újabb tankönyvekbe. Ezért láthattak napvilágot a század első felétől művelődéstörténeti szemléletű történelemtankönyvek. Ahogyan az egyiknek a bevezetésében olvasható: „Háborúk rajzolásai helyett művelődési rajzokat igyekeztem adni” (6)

A 18. század közepéig terjedő időszakban tehát létrejön az állami tankönyv-jóváhagyás intézménye. A jóváhagyás alapja az állami tanterv, a tankönyv nevelő-ismeretközvetítő szerepe mellett didaktikai megfelelősége is lényeges értékelési szemponttá válik. A totális állami monopólium érvényesítésének kudarca elősegítette a szaktudományos és pedagógiai eredmények beépítését a tankönyvekbe.

1848–1919

Az 1848-as márciusi forradalom nevezetes 12 pontjában a követelések első helyén a cenzúra eltörlése állt. A nagy nyomásnak engedve a király által áprilisban szentesített törvények a cenzúrát „örökre” eltörlték. Az „örökre” azonban nagyon rövid életűnek bizonyult. A forradalmat követő szabadságharc leverése után a bécsi udvar visszaállította a kötelező tankönyv-jóváhagyást. Nem változatlan formában. A tankönyveket ezentúl nem a Cenzúrahivatal, hanem az Oktatási Minisztérium hagyta jóvá. A jóváhagyási rendszer szigorodott, amennyiben a protestánsokra is kiterjedt. A leglényegesebb változtatásnak azonban az bizonyult, hogy a vonatkozó rendelkezések nemcsak megengedték, hanem szorgalmazták is a kötelező, egységes tantervhez igazodó többféle tankönyv kiadását. Ennek és az oktatás tömegesedésének következtében az 1855–60-as években beindult a tankönyvpiac. A Magyarországi Néptanítók negyedik Egyetemes Gyűlésének résztvevői erre 1890-ben úgy emlékeztek vissza, hogy „a gomba módra szaporodó tankönyvek nálunk a szabad verseny idejében elég bajt okoztak. Ez csak ott lehetséges, ahol kritika nélkül használnak vagy fogadnak el bármit, mint ahogyan nálunk az ötvenes években és a hatvanas évek elején meg is történt” (7)

Mivel a szabadságharc leverése és a kiegyezés között a jóváhagyási folyamatban a politikai szempontok (a tankönyvek szelleme, nevelő funkciója) kerültek előtérbe, a didaktikai szempontok háttérbe szorultak. Ezért a piacon a tanításban rosszul használható tankönyvek tömegei jelentek meg. Ez váltotta ki a tanítókból a „szabad verseny” elleni kritikai attitűdöt.

Így azután a pedagógus közvélemény támogatta az 1867 után hivatalba lépett független magyar kormányzatot, amikor az nem eltörölte, hanem új módon rendezte a tankönyv-jóváahagyást. Ennek legfontosabb vonása éppen az volt, hogy a politikai szempontokról a szakmaiakra helyezte a hangsúlyt. A tankönyv-jóváahagyást az 1871-ben létrehozott Országos Közoktatási Tanács feladatává tette. Ez a kiváló tudósokból és tanárokból álló testület mindent elkövetett azért, hogy a tankönyvírás szabadsága megerősödjön, egészséges tankönyvpiac jöjjön létre, de szakmailag kifogástalan tankönyvekből. A jóváahagyásra felterjesztett kéziratözönnel a Tanács azonban egyre nehezebben tudott megbirkózni. A század végére kiderült, hogy a testületi felelősség követelménye a tankönyvek tekintetében tovább nem tartható fenn. Ezért az 1896-ban megjelent tankönyv-rendelet egyszerűsítette a jóváahagyási eljárást. A minisztériumba benyújtott tankönyveket két bírálónak adták ki lektorálásra, akik pontosan rögzített szempontok szerint írásbeli jelentést készítettek, s ha mindketten javasolták a könyv kiadását, azt a miniszter jóváahagyta, és felvették az engedélyezett tankönyvek évente kétszer publikált listájára.

E rendszert is éles kritikák érték. Egyre gyakrabban merült fel, hogy a leghelyesebb lenne a tankönyv-jóváahagyást teljesen megszüntetni, a tankönyvválasztást minden megkötés nélkül a piacra és a tantestületekre bízni. Az állami kontrollt azonban az egymást követő kormányok nem akarták feladni. Elsősorban nem szakmai, hanem politikai okok miatt. A magyarországi lakosság többsége ugyanis ekkor már nem magyar anyanyelvű volt. A század utolsó évtizedeiben a nemzetállami törekvések felerősödésével pedig a nemzetiségi politikusok jelentős hányada a Magyarországtól való elszakadást kezdte propagálni. A magyar kormányok ezzel szemben az erőszakos magyarítás útjára léptek. (1880-ban 7342 magyar nyelvű és 8482 teljesen vagy részben nemzetiségi nyelvű népiskola működött az országban, 1900-ban viszont már 10 325 magyar, és csak 6723 teljesen vagy részben nemzetiségi nyelvű.) A tankönyv-jóváahagyás intézménye tehát elsősorban az „államellenes” (nemzetiségi szellemű) tankönyvek kiadását és használatát akarta megakadályozni. (A Büntető Törvénykönyv kimondta, aki az államkormány által eltiltott tankönyvet használ, két hónapi elzárással büntethető.)

A nemzetiségi kérdést illetően sem a magyar, sem a nemzetiségi pártok között nem volt teljes az egyetértés. Voltak, akik helyeselték, mások elleneztek a magyarellenességet – voltak, akik támogatták, mások helytelenítették az erőszakos magyarosítást. Ezzel az iskolaügy a politikai viták egyik meghatározó elemévé vált. Az ebben az időszakban fellépő szocialista és radikális pártok képviselői ugyanakkor élesen bírálták a forgalomban levő, jóváahagyott tankönyvek (elsősorban történelemtankönyvek) szellemiségét is. A tankönyvügy civil társadalmi kérdéssé, pártpolitikai üggyé szélesedett.

Az 1848–1919 közötti periódus első szakaszának jellemzője tehát a szabad tankönyvpiac és a szakszerűség közötti autonómia kibontakozása volt, második szakaszát pedig – bizonyos társadalmi, politikai problémák előtérbe kerülésével – a civil társadalomnak, a politikai pártoknak a „tankönyvháborúba” való közvetlen „beavatkozása” jellemezte.

Bár a 19. század végétől a történelemtanítás és a történelemtankönyvek éles politikai viták tárgyát képezték, és a kötelező állami tantervek az 1870-es évektől a századfordulóig a tanítás művelődéstörténeti irányát, azután a hazafias nevelési funkcióját helyezték előtérbe, a tankönyvszerzői szabadságnak – mint említettük – egyetlen kemény korlátja volt: az ország állami integritását és a magyar szupremáciát nem lehetett megkérdőjelezni. E tág kereten belül azonban a korábbiakban vázolt liberális tankönyv-jóváahagyási eljárás a legkülönbözőbb tartalmú és didaktikai felfogású tankönyvek kiadását tette lehetővé. Az 1850–60-as években elkezdődött tankönyvdömping így nemcsak folytatódhatott, hanem fokozódott is. „Iszonyú a tankönyváradat” – írta 1892-ben az egyik legnépszerűbb tankönyvsorozat szerzője. (8) E tankönyváradatot az eszmei sokszínűség jellemezte. A tankönyvek többsége liberális beállítottságú volt. Tartalmukat az evolucionizmus, az egyén, az egyén gazdasági és politikai szabadságjogainak kultusza hatotta át.

Másokban ezzel szemben a nacionalista jelleg dominált. Jónéhány szerző ekkor már a történelemben a társadalmi törvényszerűségeket megragadni kívánó pozitivisták társadalomelméletét igyekezett munkáiban érvényesíteni. Gyakori volt – ezzel ellentétben – a tényeknél leragadó, minden interpretációtól tartózkodó, fakticista tankönyv. Néhány tankönyvben a kétkezi dolgozók, főként a parasztság iránti rokonszenvet is fel lehetett fedezni. A különböző szemléletű tankönyvek egyaránt jóváhagyásra kerültek.

A 20. század elejére kialakult tehát a tanulóanyag bevezetőjében közölt hatótényező-modell valamennyi eleme. Ugyanakkor különös jelentőségre tett szert a tankönyvek világnézet-formáló funkciója, más szóval a tankönyvek eszmeisége. Ezért ezzel a tényezővel a következőkben – kicsit vissza is tekintve – részletesebben kell foglalkozni.

Az 1650–1777 közötti periódusban döntően a katolikus és protestáns eszmék befolyásolták a tankönyvírást és jóváhagyást. 1777 és 1867 között először az állameszme, majd (főként a 19. század kezdetétől) a nemzet-, később a nemzetállam-eszme válik meghatározóvá. Az 1867–1900 közötti időszakot leginkább a tankönyv-jóváhagyásban és így a -kiadásban is sokszínűséget hozó pluralista demokratizmus jellemzi, amit azonban a századfordulótól egyre inkább a nemzeti állameszme hegemoniája vált fel. Az eszmei pluralizmus még nem szűnt meg, az uralkodó eszme mellett léteztek a vezető eszmét tagadó más eszmék is, de szerepük másodlagos lett.

1919–1945

Az eszmei pluralizmust először teljesen – 1919-ben – a rövid életű, de nagy utóhatású proletárdiktatúra számolta fel. Uralmának 133 napja alatt ugyan nem jelentek meg új tankönyvek, de a Közoktatási Népbiztosság a meglévők használatát betiltotta, helyettük „vezérfonalat”, valamint „mintaleckéket” jelentetett meg, és elrendelte, hogy ezek alapján kell tanítani. A kötelezően érvényesítendő eszmének a történelmi materializmust tekintették. Ez volt az első alkalom a tankönyv-jóváhagyás monopolista-diktatórikus kezelésére.

A következő táblázat a tankönyvek eszmeiségének az eddig tárgyalt korszakokban domináló jellegét foglalja rendszerbe.

időszak	A tankönyvben domináló eszmei hatás			
	pluralista	pluralista-demokratikus	hegemonikus	monopolista-diktatórikus
1650–1777	katolicizmus protestantizmus			
1777–1867	az állam, a nemzet, a nemzetállam eszméje			
1867–1900		eszmei sokszínűség		
1900–1919			a nemzeti állam eszméje	
1919 III–VII. hó				történelmi materializmus

1. táblázat

A proletárdiktatúra bukása után a már korábban is hegemon nemzetállameszme meghatározó szerepe nagy mértékben megnövekedett és kiegészült a „keresztény” jelzővel. A trianoni diktátum tovább erősítette a nemzeti érzést. A trianoni döntések revíziójára

való törekvés az állami politika részét képezte. Ebből következően a keresztény nemzeti állameszme elfogadása a tankönyv-engedélyezés elengedhetetlen feltételévé vált.

Az állami ideológia hegemoniájának megerősödéséből, szerepének növekedéséből nem következett, hogy a kultuszgkormányzat a tankönyv-jóváhagyási folyamatban ne vette volna számításba a szaktudományos és pedagógiai, továbbá a piaci tényezőket. Ellenkezőleg, a történelemtankönyvek eszmei „homogenitása” mellett szakmai színvonaluk emelésére, a piac ésszerű kontrolljára és ezen belül – az 1930-as évekig – a tankönyvi választék fenntartására törekedett. A jóváhagyási folyamatot azonban – a tanítás egységességének és a tankönyvek minőségének emelése érdekében – a korábbiaknál határozottabban akarta kézbe venni.

Ezt szolgálta az 1925-ben kiadott új tankönyvrendelet. Eszerint az 1896 óta dívó kétlépcsős jóváhagyási rendszer helyett (egyéni bírálók – miniszteri jóváhagyás) háromlépcsős rendszert vezetett be, létrehozva a Tankönyvügyi Bizottságot. E bizottság elnökből, alelnökökből és 12 szakmai előadóból állt. Az egyéni bírálatok alapján a Tankönyvi Bizottságnak kellett javaslatot tennie a miniszternek a kiadási engedély megadására vagy elutasítására. A jóváhagyott könyvek száma

ezzel – a fennmaradt statisztikai adatok bizonyossága szerint – nem csökkent, csak ellenőrzésük vált határozottabbá.

Ugyanakkor a hegemonia felől a diktatúra irányába tett lépésnek minősíthető az az 1932-ben hozott kultuszminiszteri rendelkezés, amelyik öt évre betiltotta az alsó- és középfokú iskolákban a tankönyvek cseréjét, és az is, amelyik 1933-ban az állami rendelkezés alatt álló elemi iskolákban egységes tankönyvek használatát írta elő. Ennek ellenére 1945-ig a viszonylagos tankönyvszabadság nem szűnt meg. (Például a különböző egyházi iskolák más-más tankönyvsorozatot használtak.) A tantárgyanként és évfolyamonként egyetlen, minden iskola számára kötelező tankönyv ötlete csak a második világháborút követően merült fel.

1948–49, a kommunista hatalomátvétel után a történelemtanításban a korlátlan eszmei monopóliumot a történelmi materializmus gyakorolta. Ezzel együtt a szervezeti keretek is tovább merevedtek: a Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat életre hívásával 1948-ban létrejött a kiadói monopólium, a pályázati rendszer és az Országos Köznevelési Tanácsnak, majd az Országos Neveléstudományi Intézetnek szétverésével megszűnt a szakmaiság érvényesítésének minden lehetősége. A történelemtankönyvek jóváhagyása a pártközpont kezébe került.

1945–1990

1945 után Magyarországon többpárti koalíciós rendszer működött. A „tankönyvügy” az Országos Közoktatási Tanács jogutódjának, az Országos Köznevelési Tanácsnak a kezébe került, melynek kebelén belül külön Tankönyvbizottság jött létre. Ez, miután felülvizsgálta a korábbi tankönyveket, és 1945 nyarán közzétette a továbbra is használható műveket, a kultuszgkormányzatnak egységes tankönyvek kidolgozására tett javaslatot, ami a szabad piac felszámolását és az állami tankönyv-monopólium bevezetését jelentette. E javaslat szerint a miniszter pályázatot ír ki a szükségesnek ítélt tankönyvekre, a pályázat eredménye alapján megbízást ad a könyv megírására, elbíraltatja, jóváhagyja, majd kiadatja az állami tankönyvkiadóval. 1946-tól ez a rendszer lépett életbe – előkészítve a monopolista szervezeti kereteket a következő évek eszmei és tartalmi monopolista tankönyvdiktatúrája számára.

1948–49, a kommunista hatalomátvétel után a történelemtanításban a korlátlan eszmei monopóliumot a történelmi materializmus gyakorolta. Ezzel együtt a szervezeti keretek is tovább merevedtek: a Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat életre hívásával 1948-ban létrejött a kiadói monopólium, a pályázati rendszer és az Országos Köznevelési Tanácsnak,

majd az Országos Neveléstudományi Intézetnek szétverésével megszűnt a szakmaiság érvényesítésének minden lehetősége. A történelemtankönyvek jóváhagyása a pártközpont kezébe került. A tankönyvdiktatúra nemcsak tartalmi, nevelési, hanem didaktikai szempontból is tragikus következményekkel járt. A marxizmus tételeit igazolni hivatott történelmet éveken át olyan tankönyvekből kellett tanítani, amelyek a tanulók számára gyakran nyelvilag is teljesen érthetetlenek és így tanulhatatlanok voltak.

Az áldatlan helyzet az 1956-os forradalom eredményeként 1959-től némileg változott. Az ekkor kiadott tankönyvrendelet visszaállította az 1946-ban bevezetett tankönyvpályázati rendszert, s a pályázatok elbírálására Pályázati Bizottságot hozott létre. Ennek tagjait a minisztériumi tisztviselők mellett a Tankönyvkiadó illetékes szerkesztőiből válogatták ki, ami érezhető javulást eredményezett mind a történelemtankönyvek tartalma, mind tanulhatósága tekintetében. Tovább javított a helyzeten, amikor az 1962-ben megszervezett Országos Pedagógiai Intézet is szerepet kapott a tankönyvjóváhagyásban.

A jóváhagyás folyamata elvben három-, a gyakorlatban kétszintűvé vált. Az első szinten az Oktatási Minisztérium, a Tankönyvkiadó és az Országos Pedagógiai Intézet egy-egy illetékes „tantárgygondozó” munkatársa tett javaslatot a pályázat útján kiválasztott tankönyv jóváhagyására. Ez a jog és kötelesség azzal járt, hogy a Tankönyvkiadó és az Országos Pedagógiai Intézet tantárgygondozója nemegyszer előzetesen hónapokig dolgozott együtt a szerzővel a kézirat tartalmi és módszertani javításán. Az 1970-es években az így létrehozott első „kísérleti tankönyv-változatokat” 20–30 tanulócsoporthoz előzetesen ki is próbálták. Így második szinten az Oktatási Minisztérium, az Országos Pedagógiai Intézet és a Tankönyvkiadó vezetőiből álló főbizottság rendszerint már csak kevés módosító utasítást adott. A harmadik szint – a hivatalos miniszteri jóváhagyás – ezek után formális aktussá vált. (Meg kell jegyezni, hogy ezekben az években a pártközpont közvetlenül már csak néha, rendkívüli esetekben szólt bele a tankönyvjóváhagyás folyamatába. A történelemtankönyvekébe a nyolcvanas években egyszer, amikor a 8. évfolyam számára készült OPI kísérleti tankönyv „nacionalista szemléletét” kifogásolta, és ezért új tankönyvet kellett írni.

A tankönyvírás és -jóváhagyás menetének az ötvenes évekhez viszonyított „felpuhulása” a hatvanas évektől kezdve a tankönyvek metodikájában, tanulhatóságában, kiállításában, a tanulói tevékenységre serkentő „munkatankönyv” jellegében jelentős előrelépést hozott ugyan, a tartalom tekintetében azonban lényegi változásokra nem kerülhetett sor. A történelmi materializmus, a marxizmus-leninizmus eszmei monopóliuma a történelem tankönyvekben továbbra sem volt megkérdőjelezhető. Ehhez politikai rendszerváltozásra volt szükség.

1990–

A nyolcvanas évekre felpuhult diktatúra leváltása a pedagógia frontján is puha eszközökkel ment végbe. Az utolsó szocialista kormány kultuszminisztere még a tényleges rendszerváltozás (az első többpárti szabad választás) előtt felszámolta a Tankönyvkiadó monopóliumát. 1989 novemberében hozott rendeletével új módon szabályozta a tankönyvkiadást. A rendelet kimondta, hogy bárki adhat ki és forgalmazhat tankönyvet, ha ez megfelel az érvényben levő tantervnek, valamint a tanulók életkori sajátosságainak, és ennek eredményeként a minisztérium jóváhagyását megkapja. Ez volt a szabad tankönyvpiac felé tett első lépés. A következőnek – egyben a legfontosabbnak – maga a politikai rendszerváltozás tekinthető, mely véget vetett a marxizmus-leninizmus és minden más eszme monopóliumának. Ez volt a lényegi üzenete az 1991 augusztusában hozott kormányrendeletnek, mely nemcsak a tankönyvpiac, hanem a tankönyvválasztás szabadságát is deklarálta. A jóváhagyás intézménye megmaradt ugyan, de ettől kezdve a miniszter által nem jóváhagyott (tehát az engedélyezett tankönyvek listáján nem szereplő)

tankönyvet is ki lehetett adni és az iskolában használni. A tankönyv-jóváhagyás súlya ezzel nagyot csökkent, mégsem vált jelentéktelenné. A gomba módra szaporodni kezdő kis kiadók ugyanis csak jóváhagyott tankönyvi kéziratok megjelentetéséhez kaphatnak a minisztérium által garantált állami hitelt, és az iskolák kizárólag jóváhagyott tankönyvek vásárlására fordíthatják az állami támogatást.

A tankönyv-jóváhagyás évtizedek óta megszokott rendje különben már az utolsó szocialista kormány alatt felborult. A radikális változtatási szándékoknak megfelelően először autokratikusabbá és nem demokratikusabbá vált. Az imént említett 1989-es rendelet értelmében a minisztérium szabadon (azaz önkényesen) választhatta (és választotta is) ki azokat a (zömében szaktudós és nem pedagógus) bírálókat, akiknek lektori véleménye alapján a miniszter vagy engedélyezte egy-egy tankönyv kiadását, vagy nem.

Ezt az eljárási módot az első szabadon választott kormány is átvette. A tankönyvügyek lebonyolítására külön minisztériumi Tankönyvirodát hozott létre. Ugyanakkor 1991 őszén elrendelte a használatban lévő összes tankönyv tartalmi felülvizsgálatát. A rendszerváltás békés menetére jellemző, hogy még az eszmeileg erősen érintett történelemtankönyvek revíziója is különösebb zökkenők nélkül ment végbe. A régebbi korok tankönyvei közül egyet sem vontak be, bár csaknem valamennyin kisebb-nagyobb korrekciókat kellett végrehajtani. A 20. századot tárgyaló tankönyvek viszont természetesen kivétel nélkül fennakadtak a revízió hálóján. A helyzetet jól jellemzi, hogy az általános iskolai történelemtanításban ez sem okozott különösebb zavart. Bevezetésre készen állt ugyanis a korábban „nacionalistának” bélyegzett (a gyakorlati kipróbáláson évekkal ez előtt átesett), legújabb kort tárgyaló tankönyv, melynek szerzője ráadásul 1990-ben parlamenti képviselő lett. A hirtelen megírt legújabb kori gimnáziumi tankönyvek jóváhagyása körül azonban heves viták robbantak ki. A minisztérium nem hagyott jóvá szakmailag elsőrangú és a tanári közvélemény által is támogatott tankönyveket, mert azokat túl baloldali beállítottságúnak ítélte, ugyanakkor engedélyezte szakmailag gyenge, de más szemléletű könyvek kiadását. A közvélemény (nem kis részben a média) nyomására a vitás ügyek rendeződtek ugyan, de látszott, hogy a tankönyv-jóváhagyás ügye átalakításra szorul. Erre tett kísérletet a tankönyvvé nyilvánításról és a tankönyvtámogatásról szóló 1994-ben hozott rendelet. Ez a történelmi hagyományoknak megfelelően központi szerepet biztosított a jóváhagyási folyamatban az időközben újjáélesztett Országos Köznevelési Tanácsnak. A Tanács által választott Tankönyvbizottság a tantárgyi előadók javaslatára tárgyalta és ajánlotta elfogadásra, korrigálásra vagy elutasításra a szóban forgó tankönyvet. Az előadók a tankönyvi szakértők listájából kiválasztott két bíráló lektor jelentését figyelembe véve (és mellékelve) tették meg javaslatukat. Az elvileg korrekt rendszer a gyakorlatban ugyanolyan nehezen működött, mint hasonló jellegű elődei. Belefulladt a szabad piac szülte kéziratözönbe. Az elutasított könyvek szerzői és kiadói pedig újra és újra elfogultsággal vádolták a bírálókat és a Tankönyvbizottság tagjait. A jelenlegi oktatási kormányzat ezért újabb változtatásokat hajtott végre a jóváhagyás rendjén. Magához a jóváhagyáshoz azonban továbbra is ragaszkodik. Hogy politikája milyen következményekkel jár, azt a jövő mutatja meg.

A történelmi tanulásra mindenestre úgy összegezhető: nem az a döntő kérdés, létezik-e vagy nem a közoktatási rendszerben a tankönyv-jóváhagyás intézménye, hanem az, hogy milyen célból tartják fenn. Azért-e, hogy az alkotmányos kereteken belüli vélemény szabadságot, a szakmai megbízhatóságot és a pedagógiai szakszerűséget szolgálja, vagy azért, hogy – különösen a történelemtankönyvekben – egyfajta eszme dominanciáját, hegemoniáját vagy – a legrosszabb változatban – diktatórikus monopóliumát biztosítsa.

Az eddigiekből remélhetőleg kitűnt, hogy a tankönyvügyek elemzése és a megfelelő tankönyvpolitika kialakítása komplex megközelítést, a különböző hatótényezők alapos vizsgálatát kívánja meg.

Jegyzet

- (1) SZEKENYI Péter: *Fejezetek a tankönyvjóváahagyás történetéből*. Educatio 1994/4. sz. 599–622. old.
- (2) Erről és a következőkről részletesebben: *A rendszeres iskolai történelemtanítás és a történelemmetodika kezdetei Magyarországon, 1650–1848*. A szemelvényeket válogatta, a bevezető tanulmányt és a jegyzeteket írta SZEKENYI Péter. ELTE, Bp, 1989.
- (3) *Ratio Educationis*. Fordította, jegyzetekkel és mutatókkal ellátta MÉSZÁROS István. Akadémiai Kiadó, Bp, 1981. 17. old.
- (4) I. m. 96. old.
- (5) I. m. 95–96. old.
- (6) DIERNER Endre: *Magyarhoni történetek*. Pest, 1842. 7. old.
- (7) A Magyarországi Néptanítók 1890. évi augusztus hó 20–23. napján Budapesten tartott Negyedik Egyetemes Gyűlésének Naplója. Szerkesztette: SOMLYAY József. Egyetemi Nyomda, Bp, 1891. 142. old.
- (8) VARGA Ottó: *A tankönyvekről*. Élet 1892/7. sz. 11. old.

Jogi segédkönyvek közoktatási intézményeknek

HÁZIREND

Segédlet az iskolai, kollégiumi Házirendek elkészítéséhez és módosításához

Ára: 1.120 Ft

SZMSZ

Jogi segédlet a közoktatási intézmények Szervezeti és Működési Szabályzatának elkészítéséhez, módosításához

Ára: 1.500 Ft

MUNKAVÉDELEM

Kötelező munkavédelmi, balesetvédelmi jogi szabályozás a nevelési-oktatási intézményekben

Ára: 1.500 Ft

TŰZVÉDELEM

Tűzvédelem jogi szabályozása a közoktatási intézményekben

Ára: 1.500 Ft

DIÁKÖNKORMÁNYZAT

Jogi kérdések – jogszabályi válaszok az ISKOLAJOGHÁZ gyakorlatából

Ára: 1.500 Ft

Dr. Bíró Endre: Jogok az iskolában?!

Diákok, pedagógusok, szülők jogairól

Ára: 2.000 Ft

A kiadványok megrendelhetők írásban - levélben, faxon, e-mailben - a kiadónál.

JOGISMERET ALAPÍTVÁNY

1031 Budapest, Kazal u. 20.

fax: 367-1287

e-mail: info@jogismeret.hu